

УДК 332.1:339.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/179-4>**Лизун М. В.**доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3222-2962>**Ліщинський І. О.**доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1602-1677>**Lyzun Mariia, Lishchynskyy Ihor**
West Ukrainian National University

ДИСБАЛАНСИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ СЛОВАЧЧИНИ: ПОЛЮСИ РОЗВИТКУ ТА ПЕРИФЕРІЙНІ ТЕРИТОРІЇ

Стаття присвячена дослідженню просторових дисбалансів у Словаччині: зокрема аспектів полюсів та периферій зростання/розвитку. Концепція просторових полюсів і осей бере свій початок у 1950-х роках, і зараз вона отримує новий поштовх для імплементації. Основна ідея концепції полягає в тому, що економічне зростання не є рівномірним на різних територіях, а концентрується на так званих полюсах, а потім поширюється різними каналами (осьми) через інші регіони. Словаччина є однією з небагатьох держав, яка включила стратегію розвитку «полюсів» і «осей», а також периферійних територій до своєї офіційної просторової програми. В зв'язку з успішною імплементацією програми словацький досвід може бути важливим для України з урахуванням проблем поліцентричного та збалансованого регіонального розвитку.

Ключові слова: полюси зростання, полюси розвитку, вісі розвитку, периферія, просторовий розвиток, Словаччина.

SPATIAL IMBALANCES OF SLOVAKIA: DEVELOPMENT POLES AND PERIPHERAL TERRITORIES

The paper is devoted to the research of spatial imbalances in Slovakia: particularly the aspects of growth/development poles and peripheries. The concept of spatial poles and axes runs back to 1950s and currently it is getting a new spark of interest (after few decades of mixed success implementation in some states). The main idea of the concept is that economic growth is not uniform in different territories but is concentrated in so-called poles, and then it spreads via diverse channels (axes) through the other regions. However, OECD reports show two clear trends: (1) the share of national and international economic growth generated outside major urban hubs ranges from 70 to 80%; (2) today, the regions that are growing most dynamically in most countries are not large cities, but other types of regions, some of which are typically peripheral. Currently some regions in the Europe could be marked as of advanced dynamic development – visually they could be grouped as “Red Octopus” (farther development of the ideas of “Blue Banana”, “Sunny Belt”, “Blue Pentagon”). Nowadays, Slovakia (especially its western regions) is situated on one of the “limbs” of such “Octopus”. However, the eastern part of the country is traditionally considered as European periphery. This makes the paradigm of poles & axes to be very important for the country's farther progress. There is also an interest to develop the new cross-border axis: Wien (Austria) – Bratislava – Kosice – Uzhhorod/ Mukachevo (Ukraine). Large share of Slovak territory is considered as peripheral in pan-European researches. Nevertheless, a great progress is observed in this field during last decades. Particular improvements are detected considering the GDP per capita growth, unemployment shrinking, public welfare. Slovakia is among few states that included strategy of ‘poles’ and ‘axes’ development in their official spatial program. Taking into account that territorial development and infrastructure issues had been under the control of single Ministry, this provides additional synergy to the growth poles approach. It should be noted that approach combined both global tendencies adapted to local peculiarities of the regional development and could be considered as good example of glocalization strategy. Thus, Slovak experience could be essential for Ukraine taking into account problems with polycentric and balanced regional development.

Keywords: growth poles, development poles, axes of development, periphery, spatial development, Slovakia.

JEL classification: R1, F6

Постановка проблеми. Традиційно дослідники дотримуються думки, що економічний розвиток є просторово неоднорідним, а виробництво та підприємницька діяльність зосереджені в так званих «ядрах» (чи «полюсах»), а решта території залишається «сільськогосподарською периферією». Вважалося, що сили тяжіння з часом посилюють таку тенденцію, зводячи функціональність периферійних територій до форми «транзитних пустель».

Однак звіти ОЕСР з 2009 року демонструють дві чіткі тенденції: частка національного та міжнародного

економічного зростання, що створюється за межами великих міських центрів, коливається від 70 до 80%; сьогодні регіони, які найбільш динамічно розвиваються в більшості країн, – це не великі міста, а інші типи регіонів, деякі з яких, зокрема, периферійні [5].

Варто відмітити, що саме для периферійних регіонів сучасні інформаційні технології створили безпрецедентні можливості для виробництва товарів і послуг у глобальному ринковому просторі (це стосується особливо галузей, які конкурують за доступ до знань у фінансовій, рекламній, маркетинговій, туристичній

сферах). Розвиток можливостей технологічної координації призвів до збільшення офшорингу та аутсорсингу багатьох видів діяльності як у промисловому виробництві, так і в наданні послуг. У традиційних промислових секторах розвиток комунікаційних та контрольних технологій привів до вдосконалення систем управління ланцюгами поставок, покращення логістики та розподілу, а також до розвитку підходу «точно в термін» (англ. – “Just-in-Time” approach) до складського господарства, що особливо важливо для ТНК, які обрали використовують стратегії географічної та галузевої диверсифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та функціонування полюсів розвитку та периферійних територій досліджують вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких слід виокремити праці Р. Костюкевича [4], Г. Мішук [4], К. Маросевича [1], М. Віззарі [3], Б. Лассера [3], Г. Каррозіо [3], М. Купманса [2], К. Кнікеля [2]. Посилення дисбалансів просторового розвитку в останні десятиліття породжують необхідність детального вивчення особливостей функціонування полюсів розвитку та периферійних територій, визначення атракторів сталого розвитку.

Мета статті полягає в оцінці дисбалансів просторового розвитку та у визначенні територіальних конкурентних переваг Словаччини для формування напрямків функціонування полюсів розвитку та периферійних територій країни.

Виклад основного матеріалу. Концепція просторових полюсів і осей бере свій початок у 1950-х роках, але сьогодні вона знову привертає увагу науковців та

практиків (після кількох десятиліть неоднозначного успіху впровадження в деяких державах). Основна ідея концепції полягає в тому, що економічне зростання не є рівномірним на різних територіях, а концентрується на так званих полюсах, а потім поширюється різними каналами (осями) через інші регіони [1].

На даний момент окремі регіони Європи можна охарактеризувати такі, що найбільш динамічно розвиваються – візуально їх можна згрупувати як «Червоний восьмикутник» (подальший розвиток ідей «Блакитного банана», «Сонячного поясу», «Блакитної пентаграми») (рис. 1).

Сьогодні територія Словаччини (особливо її західні регіони) розташована на одному із «щупалець» такого «восьминога». Проте східна частина країни традиційно вважається європейською периферією. Це робить парадигму полюсів і осей дуже важливою для подальшого прогресу країни. Також є зацікавленість у розвитку нової транскордонної осі: Відень (Австрія) – Братислава – Кошице – Ужгород/Мукачево (Україна).

Словаччина є однією з небагатьох держав, які включили стратегію розвитку «полюсів» і «осей» до своєї офіційної програми територіального розвитку (KURS 2011). Враховуючи те, що питання розвитку території та інфраструктури перебували під контролем єдиного Міністерства транспорту, будівництва і регіонального розвитку, це забезпечувало додаткову синергію підходу до полюсів зростання. Слід зазначити, що підхід ґрунтувався врахування глобальних тенденцій, адаптованих до локальних особливостей регіонального розвитку, і можна вважати гарним прикладом стратегії

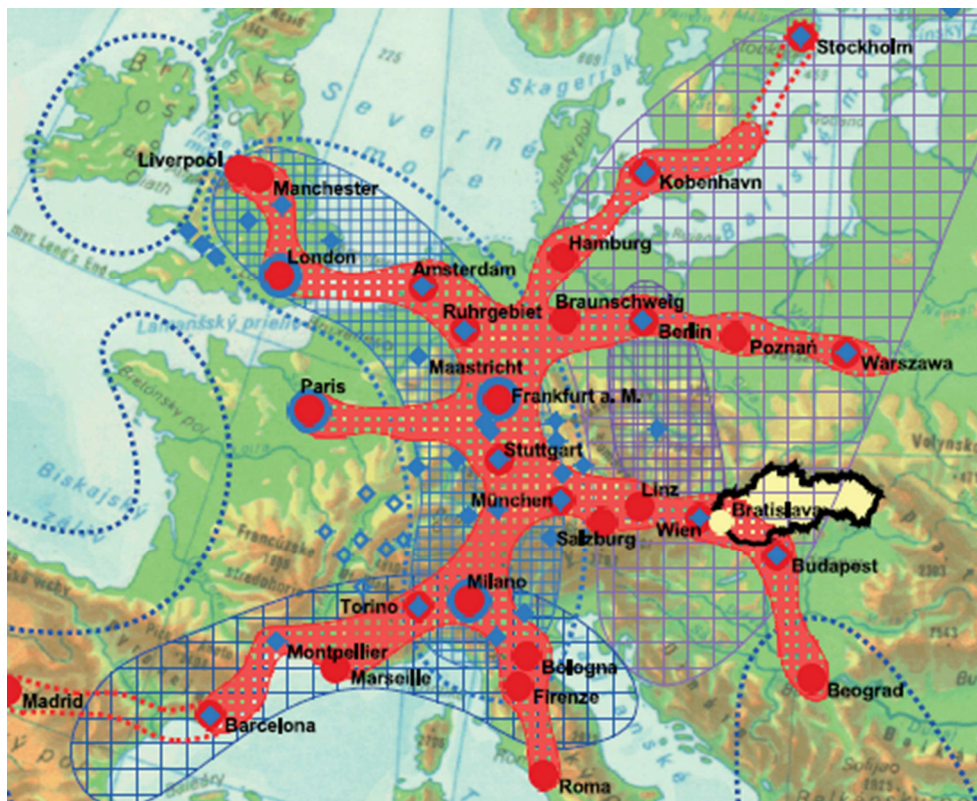

Рис. 1. «Червоний восьмикутник» провідних регіонів ЄС

Джерело: [8]

глокалізації. Таким чином, словацький досвід може бути важливим для України з урахуванням проблем поліцентричного та збалансованого регіонального розвитку [8].

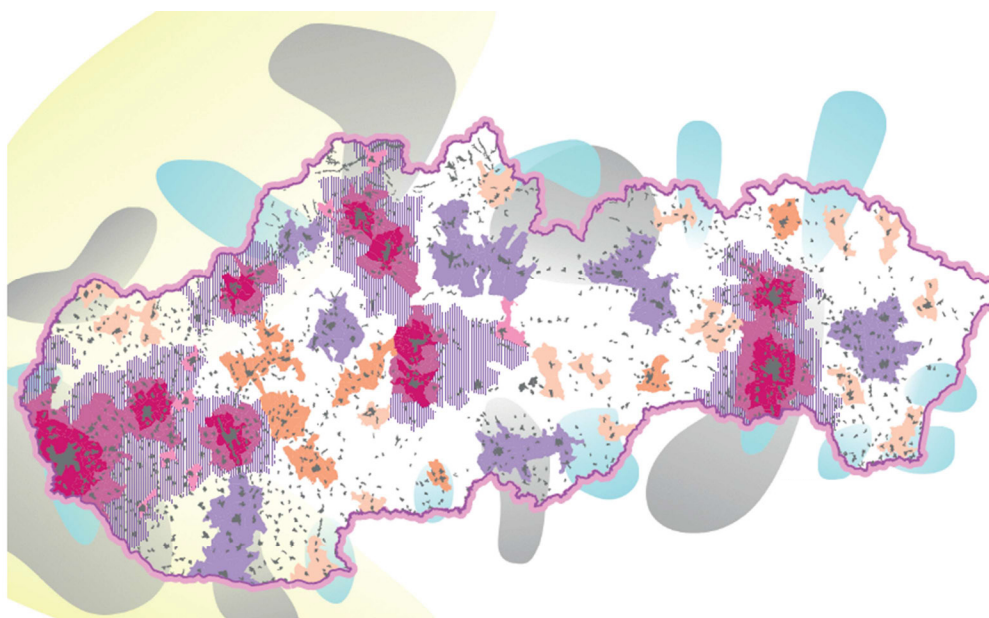
Проте з 2020 року питання просторового розвитку Словаччини перебувають у компетенції Міністерства інвестицій, регіонального розвитку та інформатизації Словацької Республіки. Таким чином, очікується, що інфраструктурний фокус сформованих полюсів і осей зростання буде дещо розмитим. Натомість яскравим стає новий акцент на місцевому поступі – аспект сталого розвитку (див. Методику створення та реалізації програм економічного розвитку та соціального розвитку регіонів, програми розвитку муніципалітетів та груп муніципалітетів на основі застосування принципів сталого розумного розвитку).

Зазначимо, що перша фундаментальна програма територіального устрою Словаччини була прийнята в 2001 р. («Концепція просторового розвитку Словаччини») і доповнена в 2011 р. (KURS-2011 – загально-

вживана абрєвіатурою програми). Саме у цій програмі найбільш детально викладені напрями формування просторової структури держави, а її основоположним принципом був поліцентричний розвиток регіонів [8].

Ключовою особливістю програми KURS-2011 є ранжування системи населених пунктів за фокальними групами, включаючи агломерації, групи населених пунктів та вісь розвитку трьох рівнів. При цьому очікувана структура полюсів і осей розвитку в Словаччині виглядає наступним чином (рис. 2):

1. Фокальні центри вищого рівня (перша категорія):
 - a) спецгрупа: Братиславсько-Трнавська агломерація;
 - b) Кошицько-Пряшівська агломерація;
 - c) біполярні полюси: Банська Бистриця-Зволен і Жиліна-Маргін;
 - d) моноцентричні полюси: Нітра, Тренчин.
2. Вісь розвитку першого рівня (перша категорія) - 10 пріоритетних осей.
3. Полюси другого рівня (друга категорія) – Ліптовський Мікулаш – Ружомберок – Долний Кубін;

а. Полюси розвитку в Словаччині

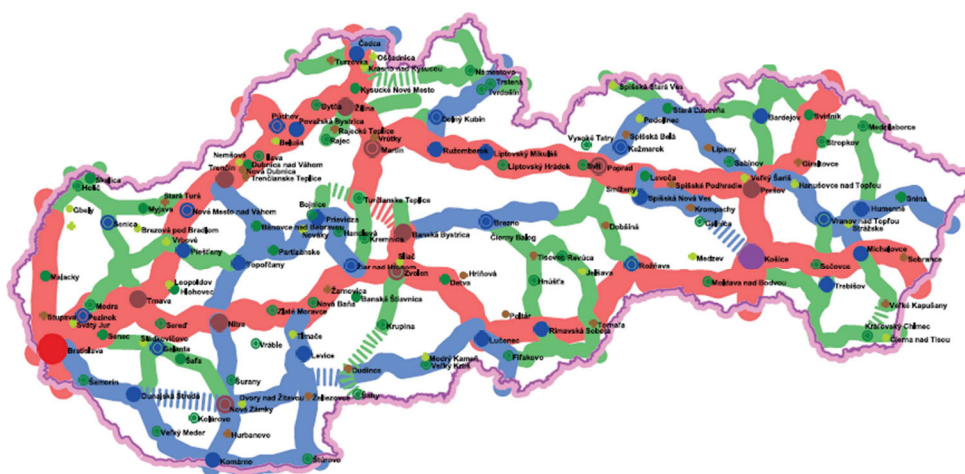

Рис. 2. Полюси та осі розвитку в Словаччині

Джерело: [8]

Лученець – Римавська Собота; Міхаловце – Вранов – Гуменне; Нові Замки – Комарно, Попрад – Спішська Нова Весь, Поважська Бистриця Пухов, Превідза.

4. Вісь розвитку другого рівня (другий розряд) – 13 осей.

5. Полюси третього рівня включають дві підгрупи. До першої підгрупи входять полюси, що виникли на основі доцентрових сил серед групи малих міст (8 полюсів). До другої групи належать полюси меншого значення, які утворилися на основі доцентрових сил в одній місцевості, тобто поляризації центру та околиць (19 полюсів);

6. Вісь розвитку третього рівня – 29 осей.

Перспективи розвитку системи розселення в Словаччині ґрунтуються на двох принципах:

– встановлення взаємозв'язків із загальноєвропейською системою поселень [2];

– створення сприятливих умов для сталого розвитку суспільства.

Крім економічних передумов суспільного розвитку та сучасних тенденцій глобалізації, які тісно пов'язані з просторовою структурою, можна виділити також ряд інших факторів, що набувають все більшого значення для міжнародного включення полюсів і осей розвитку Словаччини:

1. Геоморфологічні та місцеві особливості як окраїнних, так і внутрішніх територій Словаччини (розташування між двома гірськими масивами Карпат і Альп, русло Дунаю – річки європейського значення). Крім того, гірський характер країни позитивно впливає на розвиток туристично-рекреаційного потенціалу, однак створює проблеми для розвитку транспортної (у тому числі транскордонної) мережі;

2. Просторові особливості сусідніх територій (розміщення в центрі Європи на кордоні ЄС та пострадянського простору). Особливо в цьому аспекті варто виділити наступні моменти [3]:

– організація перспективної урбанізованої осі розвитку переважно вздовж Дунаю в напрямку Штутгарт-Ульм – Мюнхен – Лінц/Зальцбург – Відень/Братислава – Будапешт – Белград;

– наявність близьких густонаселених агломерацій європейського значення, таких як Відень, Будапешт та Катовіце-Острава;

– «пояс» населених пунктів у напрямку з півночі на південь Моравії вздовж західного кордону Словаччини: Катовіце – Острава – Злін – Брно – Відень;

– домінування Кошице-Пряшівської агломерації в Карпатському регіоні на стику з Польщею, Угорщиною та Україною.

3. Можливості організації транскордонних систем населених пунктів;

4. Існування та проектування транспортних мереж через територію Словаччини (насамперед розвиток Трансевропейської транспортної мережі TEN-T) [4].

Таким чином, основними напрямками інтернаціоналізації полюсів та осей розвитку Словаччини можуть бути (рис. 3) [7]:

– сполучення Північ-Південь між Скандинавськими та Балтійськими державами з Балканами через східну Словаччину (коридор Via Carpathia);

– сполучення із регіоном Повазьє через Угорщину з портами Трієст та Река чи до Словенії та Хорватії;

– сполучення Захід-Схід як центральної осі, що з'єднує існуючі коридори TEN-T у напрямку Нюрнберг/Дрезден – Прага – Оломоуц – Пухов – Жиліна – Кошице – державний кордон з Україною.

Зазначимо, що програма просторового розвитку Словаччини містить не лише напрямки оптимізації структури населених пунктів, а й комплекс заходів, що охоплює ініціативи щодо модернізації транспортної та технологічної інфраструктури, охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів тощо.

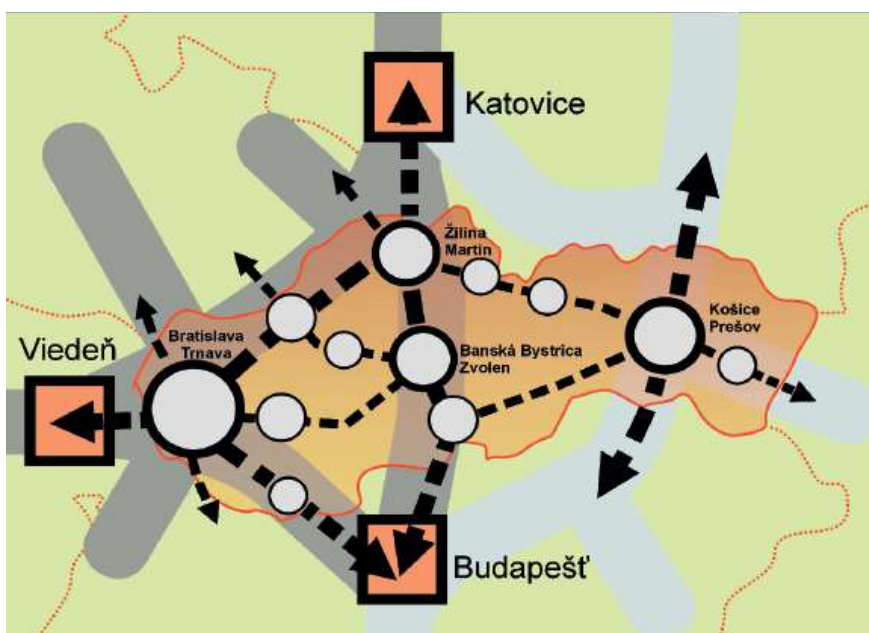

Рис. 3. Міжнародні результати розселення центральних районів Словачької Республіки

Джерело: [8]

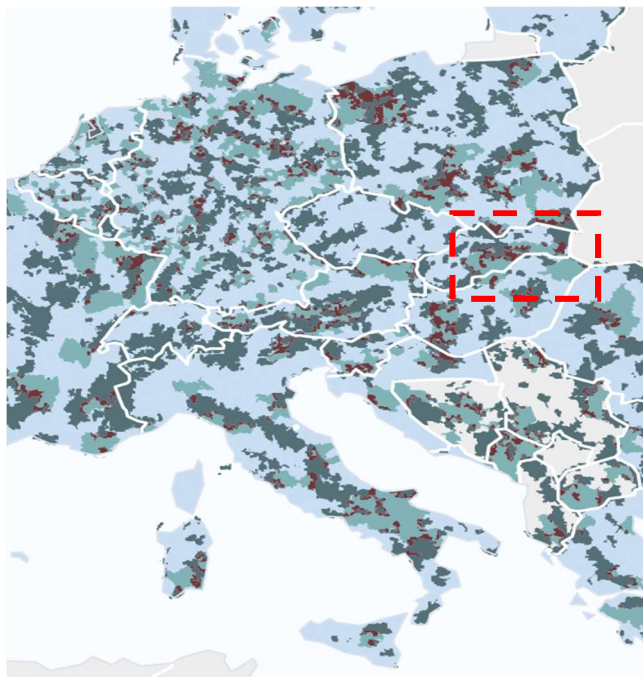

Рис. 4. Драйвери внутрішньої периферії
(пунктиром виділено Словаччину)

Джерело: [6]

В загальноєвропейських дослідженнях велика частка території Словаччини вважається периферійною, зокрема, про це свідчать результати проекту ESPON «Внутрішні периферії Європи», що представлено на рис. 4.

Загалом виділяють три теоретичні типи внутрішньої периферії, хоча вони часто змішуються в реальному світі.

1. Райони з низьким рівнем економічного потенціалу, які є «анклавами» між основними територіями з вищим економічним потенціалом.

2. Території, що характеризуються поганим доступом до суспільних послуг.

3. Території, які демонструють низький рівень соціально-економічної діяльності, що може бути пов'язано з відсутністю «організованої близькості» (будь-якого роду), які певним чином виключені з «основного потоку» економічної діяльності (переживають процес «перифералізації»).

Дослідники ESPON запропонували чотири критерії для характеристики внутрішніх периферій на європейському рівні:

Критерій 1: Більша транспортна відстань до регіональних центрів.

Регіональні центри вважаються своєрідними «хабами» для надання адміністративних, економічних та інших найважливіших послуг соціального обслуговування. Таким чином, території, де немає доступу до таких центрів, можна інтерпретувати як внутрішню периферію.

Розглянемо території Словаччини, які характеризуються більшим часом подорожі до регіональних центрів, у порівнянні із сусідніми регіонами NUTS3, враховуючи географічний розподіл регіональних центрів, а також існуючі транспортні мережі, що з'єднують ці центри з прилеглими територіями (табл. 1).

Критерій 2: Проміжні зони економічного потенціалу.

Цей критерій детермінує «проміжні» території підвищеної периферійності, які не знаходяться на фізичному краю Європи, але оточені більш розвинутими регіонами [7]. Критерій детермінує райони з нижчою забезпеченістю населенням та ВВП, у порівнянні з середньою густиною по регіоні чи країні. Словацькі периферійні регіони за критерієм 2 наведені у табл. 2.

Критерій 3: Зони поганого доступу до загальних суспільних послуг

Належне забезпечення та доступ до основних суспільних послуг є показником ступеня пов'язаності територій. Крайній зв'язок із суспільними послугами

Таблиця 1

Периферійні регіони Словаччини за критерієм 1 (транспортна віддаленість), включаючи прикордонні

№	Площа (км ²)	Регіон	Включені регіони рівня NUTS-3
1	8555	Словацько-польський прикордонний регіон	SK031, PL219

Джерело: [6]

Таблиця 2

Периферійні регіони Словаччини за критерієм 2 (низький економічний потенціал)

№	Площа (км ²)	Регіон	Включені регіони рівня NUTS-3
1	14676	Банськобистрицький і Кошицький краї	SK032, SK042

Джерело: [6]

Таблиця 3

Периферійні регіони Словаччини за критерієм 3 (низький доступ до суспільних послуг)

№	Площа (км ²)	Регіон	Включені регіони рівня NUTS-3
1	6170	Жилінський край	SK031

забезпечує вищу якість життя та підвищує привабливість району, що може сприяти скороченню відтоку населення.

Периферійні регіони Словаччини за критерієм 3 наведені у табл. 3.

Критерій 4: Виснаження територій

Цей критерій визначає території, які страждають від виснаження, що пов'язане з відсутністю «організованої близькості» (зростання безробіття, відтік населення та зниження ВВП на душу населення). У певний момент часу, навіть коли регіони мають хороший доступ до регіональних центрів або суспільних послуг, вони можуть увійти в негативну низхідну спіраль, часто викликану зовнішніми потрясіннями та тенденціями [7]. Наразі периферійних регіонів у Словаччині за даним критерієм не виявлено, що може свідчити про відносну рівномірність економічного розвитку всередині країни.

Висновки. Загалом за останні десятиліття в сфері подолання периферійності в Словаччині спостерігається значний прогрес. Зокрема покращення демонструються з огляду на зростання ВВП Словаччини на душу населення, скорочення безробіття, суспільного добробуту. Такий досвід може бути надзвичайно важливим для України, де периферія поширюється на великі території.

Ми вважаємо, що аспект сталого розвитку є вирішальним як для Словаччини, так і України. Зі зростаючим акцентом на сталому розвитку як центральних елементах урядових та регіональних програм, наше дослідження підсумовує успішні приклади територіальних конкурентних переваг, що виникають у результаті збереження та розвитку природної та культурної спадщини, реалізації проектів на основі відновленої енергії, зеленого транспорту, переробки тощо.

Список використаних джерел:

1. Marošević K., Bošnjak D. Regional development and glocalisation: Theoretical framework. *Econviews – Review of Contemporary Business. Entrepreneurship and Economic Issues*. 2018. No. 31(1). P. 201-213.
2. Koopmans M. E., Rogge E., Mettepenningen E., Knickel K., & Šūmane S. The role of multi-actor governance in aligning farm modernization and sustainable rural development. *Journal of rural studies*. 2018. 59, 252-262. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2017.03.012.
3. De Toni A., Vizzarri M., Lasserre B., Carrosio G., Sallustio L., and Di Martino P. Inner peripheries: dealing with peripherality and marginality issues within the European policy framework. *TERRA: Revista de Desarrollo Local*, 2020. 24-47(7). DOI 10.7203/terra.7.17239.
4. Kostiukevych R., Mishchuk H., Zhidebekkyzy A., Nakonieczny J., & Akimov O. The impact of European integration processes on the investment potential and institutional maturity of rural communities. *Economics and Sociology*, 2020. 13(3), 46-63. DOI:10.14254/2071-789X.2020/13-3/3.
5. OECD. Regions and Cities at a Glance, 2018. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regions-and-cities-at-a-glance-2018_reg_cit_glance-2018-en.
6. ESPON. PROFECY – Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest. 2020. URL: <https://www.espon.eu/inner-peripheries>.
7. Ліщинський І. О. Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів: монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 364 с.
8. Slovak Spatial Development Perspective, 2011. URL: <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/vystavba-5/uzemne-planovanie/dokumenty/slovak-spatial-development-perspective>.

References:

1. Marošević K., Bošnjak D. (2018) Regional development and glocalisation: Theoretical framework. *Econviews – Review of Contemporary Business. Entrepreneurship and Economic Issues*, no. 31(1), pp. 201-213.
2. Koopmans M. E., Rogge E., Mettepenningen E., Knickel K., & Šūmane S. (2018). The role of multi-actor governance in aligning farm modernization and sustainable rural development. *Journal of rural studies*, 59, 252-262. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2017.03.012.
3. De Toni A., Vizzarri M., Lasserre B., Carrosio G., Sallustio L., and Di Martino P. (2020). Inner peripheries: dealing with peripherality and marginality issues within the European policy framework. *TERRA: Revista de Desarrollo Local*, (7), 24-47. DOI: 10.7203/terra.7.17239.
4. Kostiukevych R., Mishchuk H., Zhidebekkyzy A., Nakonieczny J., & Akimov O. (2020). The impact of European integration processes on the investment potential and institutional maturity of rural communities. *Economics and Sociology*, 13(3), 46-63. DOI: 10.14254/2071-789X.2020/13-3/3.
5. OECD (2018). Regions and Cities at a Glance, 2018. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regions-and-cities-at-a-glance-2018_reg_cit_glance-2018-en
6. ESPON (2020). PROFECY – Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest. URL: <https://www.espon.eu/inner-peripheries>.
7. Lishchynskyy I. O. (2019) Poliusy ta osi rozvytku v konteksti hlokalizatsiynykh protsesiv: monohrafiya (Poles and axes of development in the context of glocalization processes). Ternopil: TNEU.
8. Slovak Spatial Development Perspective, 2011. URL: <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/vystavba-5/uzemne-planovanie/dokumenty/slovak-spatial-development-perspective>.